

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ФАКУЛЬТЕТИ

Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими
йўналиши

“Маънавиятшунослик” фанидан

КУРС ИШИ

Мавзу: Маънавият тушунчасининг мазмуни ва моҳияти.

Топширди:

Ш.Нақибжонов

Қабул қилди:

А.Абдуллаев

Наманган – 2014

АННОТАЦИЯ

Ҳар бир мустақил миллат ўз ҳаёт тарзини, келажагини аجدодларнинг тарихий тажрибаси ва жаҳондаги илғор тамойиллар уйғунлиги асосига курса, янглишмайди. Бундай мустақил ривожланиш йўли истиқлолнинг дастлабки йилларидан эътиборан Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов томонидан ишлаб чиқилди ва ўтган йиллар мобайнида изчил амалга ошириб келинмоқда.

1999 йил 14 апрель куни очилган Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг XIV сессиясида **"Ўзбекистон XXI асрга интилоқда"** деб номланган маърузасида Президент И.А.Каримов мамлакатимизни янги аср арафаси ва унинг дастлабки йилларидаги ривожланиш стратегиясини белгилаб берар экан, "жамият маънавиятини янада юксалтириш" ни устувор йўналишлардан эканлигини алоҳида таъкидлаб, маънавиятга мукамал таъриф бериш билан бирга бу соҳада бугунги кунда олдимизда турган энг муҳим масалани ҳам аниқ кўрсатиб ўтган эди:

“Эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсни шакллантириш масаласи олдимизда турган энг долзарб вазифадир. Бошқача айтганда, биз ўз ҳақ-ҳуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билан ёндашадиган, айти замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган эркин, ҳар жиҳатдан баркамол инсонларни тарбиялашимиз керак”.

Ушбу курс ишида маънавият тушунчасига таъриф берилиб, мазмун-моҳияти ҳар томонлама ёритиб берилган.

Мавзу: Маънавият тушунчасининг мазмуни ва мохияти.

Кириш.

Асосий қисм:

I Боб. Маънавиятни англаш. Миллий маънавиятимиз илмий-назарий асосларининг шаклланиши. Маънавий ҳаёт мезонлари.

1-§. Инсон ҳаётида маънавиятнинг ўрни ва аҳамияти. Жаҳон илми ва ўтмиш аجدодларимиз меросида маънавият масалаларининг назарий жиҳатдан ўрганилиши.

2-§. Маънавият ва маърифат. Шахс ва миллат маънавий тақомилининг уйғунлиги.

II Боб. Мустақиллик – маънавий тикланиш ва юксалиш асоси.

1§. Мустақил Ўзбекистонда маънавият масалаларининг давлат сиёсати даражасига кўтарилиши ва бунинг сабаблари. Миллий маънавият назариясининг шаклланишида давлат раҳбарининг роли.

2§. Миллий ғоя, мафкура, маънавият. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов асарларида маънавият назарияси умумметодологик асосларининг ишлаб чиқилиши.

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар

Кириш.

Ҳар бир мустақил миллат ўз ҳаёт тарзини, келажагини аجدодларнинг тарихий тажрибаси ва жаҳондаги илғор тамойиллар уйғунлиги асосига курса, янглишмайди. Бундай мустақил ривожланиш йўли истиқлолнинг дастлабки йилларидан эътиборан Ўзбекистон Президенти И.А. Каримов томонидан ишлаб чиқилди ва ўтган йиллар мобайнида изчил амалга ошириб келинмоқда.

1999 йил 14 апрель куни очилган Биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг XIV сессиясида **"Ўзбекистон XXI асрга интиломоқда"** деб номланган маърузасида Президент И.А.Каримов мамлакатимизни янги аср арафаси ва унинг дастлабки йилларидаги ривожланиш стратегиясини белгилаб берар экан, *"жамият маънавиятини янада юксалтириш"* ни устувор йўналишлардан эканлигини алоҳида таъкидлаб, маънавиятга мукаммал таъриф бериш билан бирга бу соҳада бугунги кунда олдимизда турган энг муҳим масалани ҳам аниқ кўрсатиб ўтган эди:

"Эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсни шакллантириш масаласи олдимизда турган энг долзарб вазифадир. Бошқача айтганда, биз ўз ҳақ-ҳуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билан ёндашадиган, айти замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган эркин, ҳар жиҳатдан баркамол инсонларни тарбиялашимиз керак"

Ўзбекистон Республикаси Президенти 2008 йида босилиб чиққан *"Юксак маънавият – енгилмас куч"* китобида бу масалага яна алоҳида урғу бериб шундай ёзади:

"Биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва, албатта, бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар"

этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз, беқиёс аҳамият касб этади. Агар биз бу масалада ҳушёрлик ва сезгирлигимизни, қатъият ва масъулиятимизни йўқотсак, бу ўта муҳим ишни ўз ҳолига, ўзибўларчиликка таилаб қўядиган бўлсак, муқаддас қадриятларимизга йўғрилган ва улардан озиқланган маънавиятимиздан, тарихий хотирамиздан айрилиб, охир-оқибатда ўзимиз интилган умумбашарий тараққиёт йўлидан четга чиқиб қолишимиз мумкин.”

Маънавият кўнгил кўзгусидан таралган нур, у инсон қалбида яширинган. Унинг теранлиги ва кўлами аجدодларимизнинг минг йиллар давомида тўплаган яхлит тарихий-маънавий тажрибаси билан белгиланади, шу билан бирга халқ донишмандлигининг турли суратларда зуҳур этиши ҳам ундаги назарий хулосаларнинг манбаи бўлиб хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан қараганда яна бир жиҳатни таъкидлаб ўтиш лозимки, жаҳон илмида маънавиятга оид масалалар махсус фан сифатида изчил ўрганилмаганлиги туфайли бугунги кунда маънавиятнинг умумбашарий муаммоларини кенг миқёсда ўрганиш учун тадқиқий асос етарли эмас. Шу сабабли бу соҳанинг назарий асосларини ишлаб чиқишда биз асосан ўз аجدодларимиз яратган назарий меросга таянишга мажбурмиз. Қолаверса, ҳеч бир халқ ўзга халқлар маданияти, урф-одатлари, фалсафий тизимлари, мафкура ва дунёқараши асосида яшамайди, улардан кўр-кўрона кўчирма қилиб барака топмайди. “Албатта, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади”.¹

Миллий маънавият ўтмиш эмас, у ҳам ўтмиш, ҳам бугун, ҳам келажакни ўзида мужассам этади. Бунинг учун унинг манбаи сифатида биз фақат аجدодларимизнинг ёзма меросига таяниб қолмай, балки ушбу меросдан англаганимизни бир пайтнинг ўзида халқнинг тирик хотираси

¹ И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. С.29-30.

билан, унинг маънавий қадриятлари билан қиёслаб, уларнинг уйғун жиҳатларига эътибор қаратишимиз лозим бўлади. Шу билан бирга тарих тажрибаси ва синовларидан ўтган қийматларни умумбашарий қадриятлар билан уйғунлаштириб, ҳозир ва келажак учун аҳамияти нуқтаи назаридан баҳолаш кўзда тутилади. Хуллас, миллий маънавият назарияси воқеликни фақат онг билан, ақл билан тушуниб етиш тажрибасига эмас, Ҳақиқатни англаб етишнинг барча воситалари, эътиқод, ибрат, тақво, риёзат, ирфон, меҳр, дид-фаросат, амалий яратувчилик фаолиятининг барча турларига эътибор қаратиб, миллатнинг барча амалий ва назарий тажрибасини ўрганишга интилади, ушбу тажрибани онгли ўзлаштиришда ҳар бир инсонга кўмаклашади, мақсад - битта, кўнгил кўзгусига сайқал беришда ҳар бир шахсга иложи борича ёрдам бериш.

Инсон руҳида табиатга нисбатан, ўзгаларга нисбатан меҳр ва адолат туйғулари шаклланишига унинг моддийлиги билан бевосита боғлиқ бўлган нафси аммораси, яъни ғафлат, шахват ва кибр каби қусурлар доимо ҳалақит бериб туради, шунинг учун ҳар бир киши ҳаётга, ўз фаолиятига сергак боқиши лозим. Ушбу иллатлар ҳар бир инсон фитрати билан боғлиқ бўлгани туфайли инсон моддий мавжудот сифатида тирик экан, улардан буткул қутулиш умиди хом ҳаёл, фақат уларни мувозанатловчи куч керак. Айни шу куч - маънавиятдир.

Маънавият инсондаги яратувчилик қудратидир, инсонда шу қудратни уйғотиш ва ҳаракатга келтиришга муваффақ бўлинса, барча улуғвор режаларни амалга ошириш учун воқеъ имкон вужудга келади. Масалага бугунги жаҳон тараққиётининг илғор тамойиллари даражасида ёндошилса, миллий таълимнинг энг муҳим вазифаси ҳам ана шу имконни шакллантириш, яъни ёш авлод руҳида **яратувчилик қудратини** уйғотиб, уни башарият тараққиётига хизмат қилувчи муайян ўзанлар сари йўналтира билиш билан белгиланади.

Маънавият пойдевори бақувват бўлмаса, ундай инсоннинг бутун ғайрати, жўшқин фаолияти, охир натижада, халқ ва ватан учун, башарият келажаги учун, қолаверса, унинг ўз шахси учун қандай хулосага олиб

келади, айтиш қийин. Имом Ғаззолий ўз даврида бекорга айтмаганлар: “Шуни билсинларки, одамзодни азбаройи ўйин учун яратмаишлар, анинг амали улуғдир ва унинг учун буюк хатар бордир”. Ана шу “улуғ амал” ва “буюк хатар” оралиғида йўналишни тўғри белгилаб олмоқ кўп жиҳатдан маънавий огоҳлик ва камолотга боғлиқ. “Миллий маънавият асослари” фанини ўқитиш жараёнида асосий эътибор ушбу **“маънавий огоҳлик”** масаласига қаратилади, шу бош мақсаддан келиб чиққан ҳолда, имкон даражасида ёш авлодни миллий маънавиятимизнинг асосий тамойиллари, унинг минг йиллик илдизлари, такомил босқичлари, бош қадриятлари ва таянч нуқталари, келиб чиқиш манбаларидан огоҳ этилади.

I Боб. Маънавиятни англаш. Миллий маънавиятимиз илмий-назарий асосларининг шаклланиши. Маънавий ҳаёт мезонлари.

1-§. Инсон ҳаётида маънавиятнинг ўрни ва аҳамияти. Жаҳон илми ва ўтмиш аجدодларимиз меросида маънавият масалаларининг назарий жиҳатдан ўрганилиши.

Фикр юритувчи ҳар бир инсон албатта ўз ҳаётининг маъно-мазмуни, моҳияти ҳақида бир кун эмас, бир кун ўйлаб қолади. Бу ёруғ дунёда яшашдан мақсад нима? деган саволни ўзига ўзи беради. Дарҳақиқат, инсон ҳаётининг маъноси борми, у нега яратилган ўзи?

Аллоҳ инсонни икки жаҳонда азизу мукаррам қилиб яратди. Бутун моддий оламни унга бўйсундирди. Инсон вужудидан мақсад эса унинг кўнгил кўзгусидир. Чунки бу кўзгу Борлиқ ҳақиқатини – Ҳақ жамолини ўзида акс эттириш қобилиятига эга. Бу табаррук ғоя турли тарзда, турли кўриниш-ифодаларда кўпчилик улуғ алломаларимиз ижодида ўз аксини топган. Улар йўқ жойдан пайдо бўлмаган. Охирги ва бизгача мукаммал етиб келган илоҳий ваҳий бўлмиш Қуръони каримнинг «Нур» сураси 35-ояти *“Аллоҳу нур ус-самовоти ва-л-арз”* (Аллоҳ осмонлар ва ернинг *“нуридир”*) деб бошланади ва давомида *«Аллоҳ ўзининг (бу) нурига ўзи хоҳлаган кишиларни ҳидоят қилур»* (Йаҳди-л-лоҳу ли-нуриҳи ман йашау) деб таъкид этилади.²

Маълумки, инсон мукаммал мавжудот эмас. Вақти келса, у энг кутурган ҳайвондан бадтар ваҳшийлашиши ёки энг разил махлукдан ҳам баттар тубанлашуви мумкин. Аммо Аллоҳ ҳикмати шундаки, бегуноҳ фаришталар эмас, айна Одам насли ер юзида халифа қилиб яратилган. Аллоҳ таоло Одам Атони яратишни ирода этар экан, фаришталарга *“Мен ерда халифа яратмоқчиман,”*-дейди (Бақара сураси, 30-оят). Қуръони каримда инсоннинг ер юзида халифа қилиб яратилганлиги ҳақидаги хабар яна қатор сураларда зикр этилади. *“У сизларни ерда халифа қилиб қўйган зотдир”*, - дейилади Фотир сураси 39-оятида. “Анъом” сураси 165-оятида,

² Қуръони карим. Т., 2001. (Иқтибослар Абдулазиз Мансур таржимаси асосида берилди. Фақат баъзи махсус эслатилган ўринларда ушбу таржимадан четга чиқилди.)

Юнус сураси 14-оятида, Сод сураси 26-оятида, Намл сураси 62-оятида, Нур сураси 55-оятида, Аъроф сураси 129-оятида ҳам шу мазмун ифодаланади. Шундай экан, Нажмиддин Доя келтирган фикрлар миллий маънавий меросимиз учун тасодифий эмас, балки етакчи фикрдир. Маънавият ҳақида сўз юритганда биз, аввало, ана шу табарруқ ҳақиқатни фаромуш этмаслигимиз керак.

Аждодларимиз меросида сураат ва маъно, мажоз ва ҳақиқат ҳақида сўз боради. “Сураат” ва “мажоз” тушунчалари бу ўринда фоний дунёни, жумладан, инсон вужудини, “маъно” ва “ҳақиқат” эса боқийликни, Борлиқнинг боқий моҳиятини ифодалаш учун ишлатилади. Демак, инсон маънавияти унинг бақога дахлдорлигини, ушбу фоний хилқатда акс этиши мумкин бўлган боқий ҳақиқатни, хуллас, фанода бақонинг намоён бўлишини англатади.

Ҳар қандай ҳодисани назарий ўрганиш деганда унинг моҳиятини турли нисбатларда кўриб чиқиш назарда тутилади. Маънавият бақонинг фанода зуҳури бўлганлигидан яхлит ва беҳудуддир. Демак, унинг ўзга ҳодисаларга нисбатлари ҳам чексиз бўлиб, инсон илми чексизликни яхлит камраб олиши мушкул. На илож, шу чексиз нисбатлар аро биз учун энг долзарб ва муҳимларини танлаб олишга тўғри келади. *“Маънавият” тушунчасининг мазмуни, - деб ёзади И.Каримов, - фақат “маъни”, “маъно” деган сўзлар доирасида чегараланиб қолмайди*. Унинг фикрича, *“инсонни инсон қиладиган, унинг онги ва руҳияти билан чамбарчас боғланган бу тушунча ҳар қайси одам, жамият, миллат ва халқ ҳаётида ҳеч нарса билан ўлчаб бўлмайдиган алоҳида ўрин тутади”*³.

Бугунги кунда “маънавият нима?” деган саволга хилма-хил жавоблар пайдо бўлмоқда. Айниқса, 1997 йилдан бошлаб мамлакатимиздаги барча олий ўқув юртларида “Маънавият асослари” фани ўқитила бошланганлиги муносабати билан бу мавзуга олимларимизнинг эътибори янада кучайди.

³ И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. С. 19.

Қатор рисоалар, ўқув қўлланма ва дастурлар чоп этилди⁴. Матбуотда кун сайин бу мавзуда катта-кичик мақолалар эълон этилмоқда. Ушбу китоб ва мақолаларда ҳар ким ақли етганича маънавият тушунчасига таъриф беришга, ҳеч бўлмаганда, муносабат билдиришга уриниб келмоқда. Баъзан бир кишининг ўзи бир мақоланинг ичида турли таърифларни келтирган ҳолатлар ҳам учрайди. Маънавият ниҳоятда кенг қамровли тушунча бўлганлигидан бунга ҳайрон бўлмаса ҳам бўлади. Ундан ташқари келтирилган таърифларни барчасини дабдурустдан бекорга чиқариш, буткул нотўғри деб баҳолаш ҳам инсофдан эмас, чунки уларнинг кўпчилигида масаланинг қайсидир қирраси ўз аксини топган бўлиши мумкин.

Аммо, афсуски, яқин-яқинларгача кўпчилик масалага жиддий ёндошишга, илгари назарий тизим даражасида кўриб чиқилмаган инсон ва жамият ҳаётидаги муҳим йўналиш, ҳассос бир соҳага камоли эътибор билан разм солишга муваффақ бўлмади.

Баъзан савол бўлиб қолади: “Маънавият илмми?” Йўқ, маънавият илм эмас, балки инсон ва жамият ҳаётининг бир соҳаси. Илм ўзи нима? Бугунги ўзбек тилида “илм” сўзи камида икки маънони билдиради: 1) амалий билимлар мажмуи, яъни инсоннинг ҳаёт ҳақида ҳосил қилган ҳар қандай билимлари (русча - “знание”), 2) назарий билимлар мажмуи, яъни бирор соҳа бўйича ёки турли соҳалар бўйича инсоният яратган назарий билимлар тизими (русча – “наука”). Биринчи маънодан фарқ қилиш учун иккинчисини “илм-фан” деб атасак иш ойдинлашади. Ҳар икки маънода ҳам илмнинг маънавиятга алоқаси йўқ эмас, биринчи маънода илм (билим) шахс маънавиятининг таркибий жиҳати ҳисобланади, иккинчи маънода маданиятнинг таркибий қисми сифатида маънавиятнинг моддий воқеликдаги излари шаклида ўзлигини намоён қилади.

⁴ Э. Юсупов. Инсон камолотининг маънавий асослари. Т., “Университет”, 1998, 184 сах.; С. Отамуратов, Ж. Рамагов, С. Хусанов. Маънавият асослари (Маърузалар матни). Т. 2000, 228 сах.; Б. Зиёмуҳаммадов, С. Зиямуҳаммедова, С. Қодирова. Маънавият асослари. Т., “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2000, 192 сах.; А.Эркаев. Маънавият – миллат нишони. Т., “Маънавият”, 1999, 240 сах.; А.Эркаев. Духовность – энергия независимости. Т., “Маънавият”, 1998; E. Umarov, M. Abdullaev. Ma'naviyat asoslari. T., Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006.

“**Маънавият**” ҳодисаси асл мазмунига кўра ҳақиқий маънодаги “**илм**” ҳодисасини ҳам ўз ичига қамраб олади, аммо фақат ундан иборат эмас, аммо “*Маънавият асослари*” ёки моҳиятан олганда “маънавият назарияси” бу энди илмнинг (“наука” маъносида) янги бир тармоғи бўлиб, бугунги кунда мустақил Ўзбекистонда алоҳида фан сифатида аста-секин шаклланиб бормоқда. Унинг 1997 йилдан бошлаб Ўзбекистондаги ўрта ва олий ўқув юртларида махсус курс сифатида ўқув жараёнига жорий қилиниши ва бу йўналишда кадрлар тайёрлашнинг (бакалавриат даражасида “**Миллий ғоя, маънавият асослари, ҳуқуқ таълими**” махсус бўлими доирасида, магистратурада алоҳида “Маънавият асослари” йўналиши сифатида) йўлга қўйилиши билан энди фаннинг бу соҳаси тармоқланиб, “*Маънавиятнинг ривожланиш тарихи*”, “*Маънавиятнинг илмий асослари*” (ёки “маънавият назарияси”), “*Маънавиятнинг диний асослари*”, “*Ахлоқнинг маънавий асослари*”, “*Маънавият тизимида санъат*” (ёки “*Санъатнинг маънавий асослари*”), “*Ислом маънавияти*”, “*Марказий Осиё (халқлари) маънавияти*” каби турли йўналишлари, қисмлари ҳар бири алоҳида ўз қиёфасига эга бўлиб бормоқда. Ҳозирча булар ичида бирмунча мукамал шаклланганлари 1) “*Маънавият асослари*” (ёки “Маънавият назарияси”), 2) “*Маънавиятнинг ривожланиш тарихи*” ва 3) “**Миллий мустақиллик ва маънавият**” (ёки “Мустақил Ўзбекистонда халқ маънавиятини ривожлантиришнинг долзарб муаммолари”) фанлари бўлиб, ушбу курсда уларнинг биринчиси ҳақида гап боради.

Ушбу қисқа баёнда маънавият хусусида билдирилаётган барча фикр-мулоҳазаларни батафсил таҳлил этиш имкони йўқ. Бир жумла билан уларнинг кўпчилигида учрайдиган умумий камчиликни ифодаладиган бўлсак, уни **янги воқеликка оид тушунчаларни эски андазалар қолипида талқин этишга уриниш** дейиш мумкин. Масалан, шундай китоблардан бирида муаллиф ёзади: «*Маънавият моддий ҳаётни акс эттиради ва жамиятда мавжуд бўлган маънавий ҳодисалар йиғиндиси*

сифатида кўзга таиланади.»⁵ Бу қарашнинг эскичалиги шундаки, муаллиф «Маънавият моддий ҳаётни акс эттиради» деб, яна моддиятни бирламчи, маънавиятни эса пассив (кўзгу сингари), иккиламчи ҳодиса сифатида талқин этади⁶. Шу билан маънавият ҳодисасининг мустақил моҳияти инкор этилиб, у моддиятга тўлиқ тобе қилиб қўйилади. Бунинг оқибатида маънавиятга яратувчилик қувватига эга бўлган алоҳида куч деб қараш имкони кесилади. Қолаверса, «маънавий ҳодисалар йиғиндиси» жумласи киритилиши билан таъриф берилаётган ҳодиса умуман яхлит моҳият эмас, деган ҳақиқатга хилоф хулосага йўл очилади.

Бугун биз инсонни биринчи ўринга қўйиб, унинг яратувчилик фазилати, ижтимоий фаоллиги, маънавий кудратига урғу бермоқдамиз. Чунки Ўзбекистоннинг буюк келажagini шакллантирувчи бош омиллар – шулар. Аммо юқоридаги каби таърифларда инсон моддий борлиқнинг бир унсури сифатидагина эътироф этилиб, бошқа махлуқотлардан фарқли мустақил моҳияти сояда қолиб кетмоқда. Инсоннинг моҳияти аслида мураккаб бўлиб, айна моддият ва маънавиятнинг туташуви билан изоҳланади. Уларнинг қайбири иккинчиси орқали таърифлана бошласа, инсон моҳияти ҳақида бирёқлама тасаввур ҳосил бўла беради.

Бу соҳада йўл қўйилаётган яна бир камчилик маънавиятни маданият, руҳият, ахлоқ, тарбия, дид, дунёқараш каби муайян даражада ўзаро алоқадор, аммо моҳиятан мустақил ҳодисалар билан қориштириб тушунтиришга мойиллик тарзида намоён бўлмоқдаки, бу масалани ўз ўрнида батафсил кўриб чиқиш лозим бўлади. Ҳозирча биз маънавиятнинг инсон ҳаётидаги ўрни масаласига қайтамыз.

Биринчи қисмда батафсил кўриб ўтганимиздек, **сиёсат** жамиятда инсонларни уюштириш, улар ҳаётини бир муайян тартибга келтириш

⁵ Э.Юсупов. Инсон камолотининг маънавий асослари. Т.-«Университет»-1998, с. 5. Тан олиш керакки, ушбу мавзудаги китоблар ичида, материалистик руҳда бўлса ҳам, энг мантикий изчилликка риоя қилиб ёзилгани ушбу асар дейиш мумкин.

⁶ Аслида бундай таъриф марксистик назариядаги “материя” ва “онг” нисбатининг бошқача атамалар билан ифодаланиши дейиш ҳам мумкин. Ҳар ҳолда собиқ шўролар давридаги “материалистик” ақидани онгига пухта “жойлаб олган” бизнинг “файласуфларимиз” (ҳақиқий файласуф тарих аравасидан тушиб қолган эски қарашларни кўтариб юрмайди) хануз “материя –бирламчи, онг – иккиламчи” деган ақидадан қайтган эмас, шу сабабли улар “маънавият” деганда шўро олимлари ишлаб чиққан “материалистик” маданиятшунослик назариясига хос “маънавий маданият” (духовная культура) атамаси билан қамраб олинadиган ҳодисалар тизимини тасаввур қиладилар. Маънавият ва маданият ҳодисалари нисбатига биз ўз ўрнида батафсил тўхталамиз.

воситасидир. Турли сиёсий уюшмалар, жумладан, давлат ушбу вазифага масъул бўладилар. Иқтисод эса инсоннинг моддий мавжудлигини таъминлаш воситаси бўлиб, у ишлаб чиқариш, фойдали яратувчилик меҳнатига алоқадор.

Маънавият инсоннинг руҳияти билан боғлиқ. Инсон руҳияти, албатта, ташқи таъсирлар натижасида ўзгариб туради. Инсоннинг иқтисодий аҳволи, жамиятда тутган ўрни ва мавқеи унинг маънавиятига таъсир қилмай қолмайди. Аммо, барибир, маънавият ўз мустақил йўналишига эга. Масалан, инсон қанчалик бой, ўзига тўқ бўлса, шунчалик унинг маънавий камолоти юқори ёки, аксинча, паст бўлади, десак, ҳар икки ҳукмда ҳам янглишиб қоламиз. Алишер Навоий, Хожа Аҳрори Валий, Махдуми Аъзам, Хожа Саъд Жўйборий каби алломалар ҳам маънавий баркамол, ҳам ниҳоятда бадавлат бўлишган. Шу билан бирга, дунё мolidан юз ўгирган, умрини зоҳидликда ўтказган буюк алломаларимиз ҳам кам эмас. Аксинча, ниҳоятда зиёд мол-давлат соҳиби бўлган ҳолда маънавий камолотдан узоқ кимсалар, ёки на дунё молини, на маънавий камолотни қўлга кирита олмаган бечоралар ҳам ҳаётда учраб туришини ҳамма билади.

Сиёсат ва иқтисоднинг манбаси ҳам, мақсади ҳам ушбу фоний дунёдан ташқарида эмас. Инсон зоти бу синов дунёсига кириб келар экан, ундаги моддий вужуд иқтисодий эҳтиёжни туғдиради, ҳар бир тирик зот туғилгандан кейин кун кечириш ташвишига тушади. Сиёсат жамиятга оид тушунча, инсонлар жамияти шаклланган экан, унда турли шахслар, тоифалар манфаатларини қайсидир бир усулда мувофиқлаштириб туриш эҳтиёжи мавжуд. Ушбу эҳтиёж сиёсатни пайдо қилади.

Маънавият эса ўз манбасига кўра ҳам, мақсадига кўра ҳам бу фоний дунёдан ташқарига - бақога йўналган. Маънавият асли бақонинг фанода зуҳур этишидир. Маънавият инсон учун моддий эҳтиёж ҳам, сиёсий зарурат ҳам эмас. Маънавият инсоннинг ўз моҳияти олдидаги масъуллигидир. Унинг моҳияти эса Борлиқ абадиятига дахлдор.

Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов ўзининг юқорида тилга олинган янги китобида маънавиятга шундай таъриф беради: *“Маънавият – инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир.”* Бундай беқиёс ботиний қудрат эгаси учун ҳаётда ҳал қилиб бўлмайдиган муаммо йўқ. Шу сабабли юртимиз раҳбари ёш авлодни юксак маънавиятли қилиб тарбиялашга доимий равишда ва ғоят жиддий аҳамият қаратмоқда.

Демак, маънавият инсоннинг инсонийлик моҳиятини белгиловчи ўзак томири, инсонни мустақил шахс сифатида қиёфаланишининг бош манбаи десак, янглишмас эканмиз. Миллат маънавияти эса ўтмишда, бугун ва келажакдаги ушбу миллатга алоқадор барча шахслар маънавиятининг мажмуидан иборат, дейиш мумкин. Шу билан бирга аجدодларимиз яна қайси манбани ўз маънавиятларини шакллантиришга асос қилиб олган бўлсалар, ўша манбалар ҳам миллат маънавиятига бевосита алоқадор бўлиб қолади. Масалан, халқимиз 1300 йил илгари ислом динини қабул қилган бўлса, демак, бу эътиқоднинг асос манбалари бўлмиш Қуръони карим ва Ҳадиси шарифларсиз миллий маънавиятимизни тасаввур қилиб бўлмайди. Имоми Аъзам, Имом Ғаззолий, Ибн ал-Арабийнинг маънавий мероси ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин.

I Боб. Маънавиятни англаш. Миллий маънавиятимиз илмий-назарий асосларининг шаклланиши. Маънавий ҳаёт мезонлари.

2-§. Маънавият ва маърифат. Шахс ва миллат маънавий такомилининг уйғунлиги.

XX аср бошларида таниқли рус шарқшуноси Олденбург Европанинг маънавият соҳасида шу кунгача қўлга киритган ютуқлари ўтмишда Шарқ маънавияти кўтарилган камолот чўққиларига нисбатан гўдак боланинг “чуғур-чуғури” даражасидадир, деган эди. Нега энди? Менинг назаримда, бу хулоса Шарқда кўп асрлик маънавий такомил жараёнида онгли равишда ишлаб чиқилган мукамал маърифат йўллари, маънавий тарбия восита ва усулларида ҳайрат заминида шаклланган бўлиши керак.

Аждодларимиз ташбеҳига кўра, маънавият инсон қалбида акс этган илоҳий нур, Олий ҳақиқат нури бўлиб, уни ўзида акс эттира олиши учун инсон қалби сайқал топмоғи зарур. Зеро, сайқалланмаган кўнгилни худбинлик занги, ғараз чирки эгаллаб олади ва бундай инсон руҳиятида жаҳолат ва зулмат устунлик қила бошлайди. “Кўнгил кўчалари қайларга бошламайди” дейилганда, ана шу зулматда қолган кўнгил кўчаларидаги адашув, гумроҳлик назарда тутилса керак.

Маънавий камолот жараёни турли ўлчамларда амалга ошади. Бири алоҳида шахс умри давомида, иккинчиси – миллатнинг тарихий тараққиётида, яна минтақа миқёсида, умумбашарий миқёсда ва ҳоказо. Бу жараёнлар, албатта, бир-бири билан узвий боғланишда бўлади. Масалан, яқка шахс маънавиятининг шаклланиши умуммиллий ва умумбашарий маънавий тараққиёт даражасига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлса, миллатнинг маънавий такомили уни ташкил этувчи шахслар маънавий дунёсидаги ўзгаришлар туфайли юз беради⁷. Миллий маънавиятимизнинг ривожланиш тарихи кейинроқ алоҳида фан сифатида батафсил ўтилади. Ҳозирча эса биз

⁷ Бундай шахсларнинг миллат маънавиятига таъсири уларнинг ички маънавий қудрати билан боғлиқ бўлади. Масалан, Йўлғи Тигин, Имом Бухорий, Форобий, Юсуф Хос Ҳожиб, Мотуридий, Бируний, Ибн Сино, Ғаззолий, Яссавий, Абдуҳолик Ғиждувоний, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд, Амир Тимур, Шоҳрух Мирзо, Хожа Аҳрор Валий, Алишер Навоий, Бобир, Бедил, Машраб, Амирий ва Нодира, Муқимий ва Фуркат, Бехбудий ва Ҳамза, Абдулла Қодирий, Фитрат ва Чўлпон, Ғафур Ғулом ва Ойбек, Саида ва Саид Аҳмад, Ҳамид Абдуллаев ва Яҳё Ғуломов каби улкан қалб ва чўнг истеъдод соҳибларининг миллий маънавиятимиз такомилига қўшган ҳиссаларини ҳеч ким инкор қила олмайди.

миллатнинг тарихий жараёндаги маънавий такомили билан шу миллатга тегишли ҳар бир шахснинг ўз умри давомидаги маънавий такомили муайян даражада ўзаро уйғун кечишини қисқача қайд этиб ўтишни лозим топдик, чунки ушбу баёнда миллатимиз учун хос бўлган **асосий маърифат йўллари** ҳақида тасаввур берилади. Аслида миллий маънавиятимиз моҳиятини тўғри тасаввур қилиш учун биринчи навбатда унинг тарихий такомили жараёнини жиддий ўрганиб чиқиш керак бўлади.⁸ Муайян асосларга кўра бу жараёни уч катта даврга бўлиш мумкин:

1. Исломгача миллий маънавиятимизнинг шаклланиш даври.

2. Ислом минтақа маданияти доирасида миллий маънавиятимиз такомили.

3. Янги даврда миллий маънавиятимиз аҳволи.

Бу уч даврни қиёсий ўрганиш шуни кўрсатдики, улар бир-бирининг узвий давоми бўлиш билан бирга, ўзаро туб хусусиятларига кўра жиддий равишда фарқ қилиши ҳам тарихий ҳақиқат экан. Шу билан бирга инсоният бошидан кечирган бу даврлар ҳар бир инсон умрининг ҳам муайян даврларига кўп жиҳатдан уйғун келади дейиш мумкин.

Инсон маънавияти такомил топиб борган сари унинг шуури ёришиб, аввал миллат (халқ, “будун”) сўнг минтақа ва, охири, инсоният даражасида ўзлигини англаб борган. Бугун энди коинот даражасида фикрлашга ўтиб, ўзга сайёралардан ўзига тенг ақлли мавжудотларни қидирмоқда.

Аммо инсониятнинг болалиги ҳам беҳуда ўтмаган. У биринчи бўлиб, Ватанни, она-заминни таниган, яратувчилик меҳнатини кадрлашни ўрганган. Эзгулик ҳалолликда, рост сўзда эканини, ёмон ният, ёлғон сўз, қинғир амалнинг оқибати вой бўлишини англаб етган. Пайғамбарлар келтирган илоҳий ваҳийга қулоқ тутган, ақли етганча яхшиларга эргашган. Миллий ўзликни таниш ва ягона Аллоҳни тан олиш бир-бирига яқин ва туташ даврларда юз бергани биз учун ибратлидир. Бу даврда маънавий камолот асосан ибрат заминида юз беришини ҳам алоҳида қайд этиб ўтиш лозим. Бу ҳам болаликка хос хусусиятдир.

⁸ Маълум маънода М. Имомназаровнинг маънавият бўйича илк китоби шу мавзуга бағишланган эди.

Асотир тафаккур ҳукмронлигидан эътиқодий бағрикенглик аро миллий тафаккурга ўта бошлаган туркий элатлар тавҳид эътиқоди туфайли кўшни халқлар билан ягона маданий минтақага бирлашдилар. Ушбу ягона маданий бирлик доирасида миллий маънавиятимиз янги уфқлар сари юксалиб борди. VIII – XV асрларни ўз ичига олган ушбу кутлуғ давр ўз ички тақомилига кўра 4 босқичга бўлинади: 1. Сунна босқичи (VIII – IX асрлар). 2. Ислом маърифатчилиги босқичи (X - XI асрлар). 3. Тасаввуф тариқатлари босқичи (XII - XIII асрлар). 4. «Мажоз тариқи» босқичи (XIV - XV асрлар). Буларнинг ҳар бири ҳақида, юқорида таъкидланганидек, “Миллий маънавиятимизнинг ривожланиш тарихи” фанида батафсил сўзланади. Ҳозирча фақат бир нарсани таъкидлаш лозимки, Ислом минтақа маданияти ўзидан олдинги даврда инсоният эришган барча ютуқларни чуқур ўзлаштирди, мушриклик эътиқодининг рад этилиши асло қадимги маданият самараларини ёппасига рад этиш бўлган эмас. Қолаверса, ислом минтақа маданияти доирасидаги миллий маънавиятимиз ривожининг биринчи поғонаси бўлмиш Сунна босқичи, биринчи навбатда, ибратга қурилган бўлса ҳам, ҳеч қачон илмни, риёзатни, меҳрни инкор этмаган. Кейинги босқичларнинг ҳам етакчи тамойилларига биз алоҳида урғу берганлигимиз олдинги босқичдаги тамойиллар йўқ бўлиб кетганини ёки назардан четда қолганини билдирмайди. Миллий маънавиятимиз тараққиётининг ҳар бир даври, ҳар бир босқичи ўта мураккаб мазмунга, турли тамойилларининг ўзаро узвий туташган муайян уйғунликдаги тизимига эга бўлиб, уларнинг ҳар бирини алоҳида ўрганиш лозим. Аммо ҳозирча биз масалани илк умумий ёндошув даражасида талқин этганимиз сабабли, бу ўринда энг ёрқин тамойилларгагина эътибор қаратамиз. Шу билан бирга кўп нозик жиҳатлар сояда қолиб кетаётганини ҳам эслатиб ўтаамиз.

Бугунги кунда биз “маърифат” тушунчасини баъзан жуда тор талқин қилиб, илм ўрганиш, турли соҳаларда билим ҳосил қилиш деб

ўйлаймиз⁹. Асли ақл билан англаб етиладиган билимларни ўзлаштиришга интилиш “маърифат водийсида”ги бир йўналиш, холос. Ислом минтақасида маърифатнинг бундай талқини фақат X-XI асрлардагина етакчи йўналиш бўлиб, Форобий сингари файласуфлар, Юсуф Хос Ҳожиб каби аллома шоирлар томонидан олға сурилган. Улар ақлни, мантиқий тафаккур йўли билан ўзлаштириладиган билимларни инсонни бахт-саодат сари элтувчи асосий йўл деб тушунганлар. XVIII-XIX аср Европа маданиятида ҳам шу фикр етакчи бўлди. Аммо бундан олдинги даврда ҳам, кейин ҳам кўп улуғ алломалар илмни маърифатнинг ягона йўли деб билган эмаслар.

Хуллас, “маърифат” Ҳақиқатни англаб етиш йўли бўлиб, ўзлигини англаб етган инсон Ҳақни англаб етади, уни тасаввуф истилоҳида Ориф дейдилар, ҳозирги тилимиздаги “зиёли” тушунчаси асли ушбу даражада бўлмоғи керак, фақат “интеллигент” (яъни ақл соҳиби) эмас. Маънавий баркамоллик ҳам шунинг ўзидир. **Ибрат, илм, риёзат, меҳр** барчаси **маърифат йўллари** бўлиб, инсон уларнинг барчасини босиб ўтмай туриб баркамол бўлмайди, **мукаммал маънавий қиёфа** касб этмайди.

Янги даврнинг маънавий моҳияти икки асос : 1) дунёни сурат ва маъно яхлитлигида ўрганиш ва 2) баҳамжиҳатликда бошқаришга интилиш билан ўзлигини намоён этади. Ислом маънавиятининг асл мазмунига мувофиқ келувчи ушбу ҳақиқатни англаб етиш учун ислом минтақасининг илғор зиё эгалари 7 аср изландилар ва, ниҳоят, Алишер Навоий олға сурган “мажоз тариқи” тафаккур тарзида илк бор ушбу натижага етиб келинди. Шу билан буюк бобоколониимиз ислом минтақа маънавиятининг асл мағзини миллий маънавиятимиз ўзак томирига айлантириб берди ва бизнинг онгимизни, тафаккуримизни Ўрта асрлардан Янги даврга олиб ўтиб қўйди. Фақат бунини англаб етишга биз учун яна 500 йил керак бўлди. Агар темурий шаҳзодалар лоақал кенжа ўғил Шохруҳ даражасида оқил бўлганида, агар фақат шеърят ва санъатгина эмас, сиёсат борасида ҳам

⁹ Бундай тасаввур асосан Янги давр Европа илмига хос бўлиб, бизга Европа маданиятининг таъсири сифатида Янги давр маърифатчиларининг сайъ-ҳаракатлари орқали кириб келган.

Тавҳид идроки ғалаба қилганида биз бугун улуг бир миллат, буюк бир салтанат соҳиблари бўлур эдик. Афсус, Алишер Навоий ва Мирзо Бобурнинг армонлари 500 йил орқага сурилиб кетди. Инсон димоғида кибр балоси жойлашган. Зухд ва кибр, меҳр ва шаҳват орасидаги чегарани доим ҳам инсон зоти тўғри белгилай билмайди. Темурий шаҳзодалар бари шоир эди, билим ва завқ эгаси эдилар. Аммо уларни жоҳ кибрга, шайдолик шаҳватга етаклади. Улар дарвеш-шоҳ бўлмоқчи эдилар, аммо кибр ва шаҳват залолатга маҳкум этди.

Инсон маънавияти минг бир сифат, беҳисоб жиҳат ва қирралар билан жилоланади: ҳаё ва андиша, вафо ва садоқат, ўктамлик ва ташаббускорлик, ҳиммат ва саҳоват, журъат ва шижоат, орият ва хокисорлик, босиқлик ва ҳилм, фаросат ва заковат, балоғат ва фасоҳат, мардоналик ва масъулият ва ҳоказо... Хуллас, жамъи инсоний фазилатлар маънавият даракчиларидир. Уларнинг ҳар бири орқали инсон ботиний дунёси ҳақида муайян тасаввур ҳосил қилиш мумкин. Маънавиятнинг ўзак томири эса Ҳақиқат ишқи, меёр ва уйғунликда ифодаланади.

II Боб. Мустақиллик – маънавий тикланиш ва юксалиш асоси.

1 §. Мустақил Ўзбекистонда маънавият масалаларининг давлат сиёсати даражасига кўтарилиши ва бунинг сабаблари. Миллий маънавият назариясининг шаклланишида давлат раҳбарининг роли.

Маънавият ҳақида ҳар қанча гапириш, ёзиш мумкин. Аммо маънавият фалсафа эмас, дунёни ҳар қанча изоҳлаб берганингиз билан, қонун-қондасини аниқлаб, тушунтириб берганингиз билан сиз ақлли, билимдон, мантиқий фикрловчи одам сифатида қадрланишингиз мумкин, аммо булар сизни маънавий баркамол эканлигингиздан далолат бермайди. Яна Сиз ўта истеъдодли бўлишингиз, Ватан ҳақида, мустақиллик ҳақида ажойиб қасидалар битишингиз мумкин. Албатта, истеъдод ҳам маънавият нишонаси, аммо таърифу тавсифлар билан Ватан равнақи таъмин этилмайди, мустақиллик мустаҳкамланмайди. **Мустақиллик маънавиятининг бош мезони, асос-пойдевори масъулият туйғусидир.**

Бугунги кунда айтиш мумкинки, Ўзбекистон жаҳон миқёсида ўзига хос барқарор сиёсий мавқе касб этиб турипти. Жаҳоннинг энг илғор давлатчилик анъаналарини ўзбекнинг миллий табиати билан, ўз қадим удумлари билан уйғунлаштира олган Конституциямиз – мустақил мамлакатнинг Асосий қонуни - ҳар бир соҳада батафсил ишлаб чиқиладиган қонун ва кодекслар билан амалда қўлланиб, мустаҳкамланиб бормоқда. Бозор иқтисодига ўтиш, мамлакатнинг ички иқтисодий тизимини уйғунлаштириш, илғор технологик жараёнларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш борасида ўтган йиллар ичида улуг ишлар амалга оширилди ва оширилмоқда. Ижтимоий уйғунлик, барқарор осойишталик, халқ бирдамлиги фикрлар, қарашлар хилма-хиллиги билан баҳамжиҳат ривожланмоқда. Турли сиёсий партиялар ўз мустақил йўналишларини шакллантириб, сиёсий муҳорабанинг маданиятли усуллари, демократик тамойилларни ўзлаштириб бормоқдалар. *“Ватан манфаати, мустақиллик манфаатини ҳамма нарсадан устун қўядиган, қалбида ўти ва эрк туйғуси*

бор, ғайратли, куюнчак”¹⁰, айниқса, бугунги кун миллат эҳтиёжи ва жаҳон талабларига жавоб бера оладиган ёш ва талантли авлод аста-секин майдонга кирмоқда. Хуллас, ютуқлар бисёр. Энг муҳими, халқ, миллат ўзлигини англаб бормоқда.

Инсон маънавий дунёси - нозик соҳа. Ундаги вазиятни осонликча, муайян фармон ёки қарор қабул қилиш билан тузатиб бўлмайди. Уни ўнглаш учун йиллар давомида мунтазам ва сабр-тоқат билан мафкуравий, тарбиявий, маърифий иш олиб бориш, амалий чора-тадбирлар, ҳаётий ўзгаришлар жорий этиш тақозо қилинади.

Миллий маънавият миллатнинг ўтмиши, бугуни ва келажагини қамрайди, уларни яхлит тизимда тутиб туради. Ўтмиш аجدодларимиз мероси бугунги жаҳон даражаси билан уйғунлаштирилса, мамлакатимиздаги воқе аҳволга татбиқ этилса, ундан келажак куртаклари униб чиқади, келажак сиймоси шаклланади.

Шу сабабли ҳам И.А.Каримов Ўзбекистон Президенти лавозимига сайланган дастлабки кунлардан бери халқ маънавиятини юксалтиришга биринчи даражали эътибор қаратиб келмоқда. Ҳали шўролар тузуми мавжуд бўлиб, юртимиз “совет социалистик республикаси” деб аталган даврда - 1990 йил 24 март Олий Кенгаш сессиясида Ўзбекистонда биринчи марта президент лавозими жорий этилиб, Ислон Абдуғаниевич Каримов ушбу лавозимга муносиб топилгач, Ўзбекистон Президентининг биринчи нутқидаёқ *“халқни маънавий юксалтириш, инсонни ахлоқий ва маънавий юксалтириш” масаласи* давлат раҳбарининг энг муҳим вазифаларидан эканлиги алоҳида таъкидлаб ўтилди.¹¹ Маънавият деган сўзни юқори доираларда ишлатиш мутлақо урф бўлмаган ўша замонларда бу мутлақо янгича ёндошув, ўша пайтлар республика раҳбари учун катта жасорат эди. Миллий мустақиллигимизнинг иккинчи йилида Президент *“Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли”* рисоласини эълон

¹⁰ И.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд, Т.-«Ўзбекистон»- 1996, с. 245 (Кейинги саҳифаларда шу китоб номи қискартирилган ҳолда - И. Каримов. Асарлар. 1-жилд- деб саҳифаси билан кўрсатилади. И.Каримов асарларининг бошқа жилдлари ҳам шу тартибда берилади)

¹¹ И.Каримов. Истиқлол ва маънавият. Т.-«Ўзбекистон»-1994, с. 65

қилди. Ушбу китобнинг алоҳида боби *“Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари”* деб номланди ва унда илк бор халқ маънавиятини ривожлантириш масалалари батафсил таҳлил этилди.¹²

1995 йил феврал ойида илк бор кўппартиявийлик асосида ўтказилган эркин ва демократик сайловлар ҳосиласи бўлимиш Ўзбекистон республикаси биринчи чақириқ Олий мажлисининг биринчи йиғилиши бўлиб ўтди. Унда Президент И.А.Каримов *“Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтисодий ва иқтисодий истиқболнинг асосий тамойиллари”* мавзуида катта маъруза қилиб, мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий ривожига оид муҳим масалалар билан бир қаторда миллатнинг маънавий тақомили йўналишида ҳам янгича ёндошувлар, долзарб муаммоларнинг пухта ўйланган ечимларини халқ намояндалари муҳокамасига ҳавола этди. Унда, аввало, 130 йиллик мустамлака асоратидан қутулиб, қайта қад ростлаган мустақил давлатчилигимизнинг бетакрор қиёфаси очиб берилди. Унинг халқимиз, миллатимиз *“тарихий ва маънавий тараққиётининг”* самараси, *“ўзига хос, ўзига мос маданияти ривожининг”* натижаси эканлиги қайд этилди¹³. “Социализм” ғояларининг халқимиз ҳаётига четдан зўравонлик билан жорий этилгани, улар халқимизни манкуртлаштириш учун хизмат қилгани очиқ айтилди. Тараққиёт тақдирини маънавий жиҳатдан етук одамлар ҳал қилади. Шундай экан, давлат тузумини, жамият ҳаётини демократлаштириш, иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш баробарида маънавиятга ҳам доимо алоҳида эътибор ажратиш талаб этилиши воқеий заруратдир. Президент маърузанинг *“Юксак маънавият - келажак пойдевори”*¹⁴ деб номланган фаслида мустақилликнинг дастлабки тўрт йилида бу соҳада эришган ютуқларни тилга олиш баробарида келажак йўналишларни ҳам батафсил таҳлил этиб берди. *“Эндиги асосий вазифа,-* деб фикрини изҳор этди юртбошимиз,*-кишиларимизнинг мустақил*

¹² И. Каримов. Асарлар. 1-жилд, с. 76-85

¹³ И.Каримов. Асарлар. 3-жилд, с. 6

¹⁴ Ўша китоб, с. 33-42

фикрлашга ўрганиши, ўзига ишончининг орта боришидир”¹⁵. Бунинг учун ҳар биримиз “босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб”, “буюк маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз илдизларига қайтиб, ўтмишимиздаги бой анъаналарни янги жамият қурилишига татбиқ этмоғимиз керак”¹⁶.

2008 йили “Маънавият” нашриётидан Ўзбекистон Президентининг Ислом Каримовнинг **“Юксак маънавият – енгилмас куч”** номли маънавият масалаларига бағишланган алоҳида рисоласи босилиб чиқди. Китоб 4 бобдан иборат бўлиб, “Маънавият – инсоннинг улғайиш ва куч-қудрат манбаидир” деб номланган биринчи бобида **“маънавият”** тушунчаси, маънавиятли ва маънавиятсиз инсонлар, маънавиятни шакллантирувчи мезонлар маънавий ва моддий ҳаёт уйғунлиги каби масалалар кенг омма учун тушунарли тилда батафсил баён қилинган¹⁷. Китобнинг иккинчи боби **“Мустақиллик – маънавий тикланиш ва юксалиш”** деб аталган ва унда аввало миллий ғоянинг маънавий ҳаётдаги ўрни, мустақиллик даври жамиятимиздаги миллий-маънавий тикланиш ва юксалиш жараёни, тилимиз ва динимиз, миллий ва диний байрамларимиз мавқеининг қайта тикланиши, ислохотларнинг маънавий аҳамияти ҳақида сўз боради¹⁸. Учинчи бобга **“Маънавиятга таҳдид – ўзимиз ва келажакимизга таҳдид”** деб ном қўйилган бўлиб, унда маънавият ва маънавий тарбия масалалари бугунги кунда жаҳонда кечаётган глобаллашув жараёнлари шароитида нақадар долзарблашгани ва энди бу масалалар фақат миллий ҳудудда чегараланиб қолмай умумбашарий муаммога айланаётгани таҳлил этилади¹⁹. Дунёдаги энг буюк жасорат маънавий жасоратдир, деб хулоса қилади И.Каримов **“Ватанимиз тараққиётининг мустаҳкам пойдевори”** деб номланган охирги бобда²⁰. Президентнинг чуқур ишончига кўра маънавий тарбиянинг ибтидоси ҳар

¹⁵ Ўша китоб, с. 34

¹⁶ Ўша китоб, с. 7

¹⁷ И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. С.18-70.

¹⁸ Шу китоб, с. 71-109.

¹⁹ Шу китоб, с. 110-127.

²⁰ Шу китоб, с. 159.

бир инсон қалбига қулоқ тутиш ва кўнглига йўл топишдан бошланади ва бу соҳада зиёлиларимизнинг ўрни ва масъулияти ўта муҳимдир.

1994 йил баҳорида “Маънавият ва маърифат” республика жамоатчилик марказини тузиш ҳақида Президентнинг Фармони чиқди. 1996 йил сентябрда ушбу марказ фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида яна алоҳида Фармон бўлди ва унинг асосида Вазирлар Маҳкамаси махсус қарор қабул қилди. Ниҳоят, 1999 йилга келиб, бу марказ Республика Маънавият ва маърифат кенгашига айлантирилди.

Мустақиллик йилларида Аллоҳнинг табаррук китоби Қуръони карим оятлари маъноларининг ўзбек тилига таржимаси ва тафсиллари, Расулulloҳ(сав) ҳадислари (Имом Бухорийнинг “Жомеъ ас-саҳиҳ” китоби, Имом Термизийнинг “Сунан” асари) қайта-қайта катта тиражларда нашр этилмоқда. Рамазон ва Қурбон ҳайитлари расман дам олиш куни деб эълон қилинган. Минг йиллик тарихимизда ўтган улуғ алломаларимизнинг тантанали юбилейлари илк мартаба нишонлана бошлади.

1998 йилда Республика Президенти фармони билан буюк ҳадисшунос аллома, 1200 илгари юртимиз доғруғини бутун дунёга таратган, ҳадис илмида “амир ал- мўминийн” деган шарафли номга сазовор бўлган буюк муҳаддис Имом Бухорийнинг 1225 йиллик таваллуд куни нишонланиб, унинг мақбараси қайта қурилди.

Мустақиллик йилларида ўтган улуғ шоир ва адибларимизнинг юбилейларини ўтказиш ҳам қутлуғ анъанага айланиб борди. 1993 йили атоқли шоир Ғафур Ғуломнинг 90 йиллиги ва шоҳ-шоир ва улуғ адиб Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг 510 йиллиги тантаналари ўтказилди ва Андижонда “Боғи Бобур” барпо қилинди. 1994 йилда Шўролар замонида фақат ҳукмдор бўлгани туфайли номи қораланган маърифатпарвар шоҳ ва истеъдодли шоир Муҳаммад Раҳимхон Ферузнинг 150 йиллик юбилеи нишонланди. 1997 йили ноябрда Абдулҳамид Чўлпоннинг 100 йиллиги, 1999 йили буюк тасаввуф шоири Паҳлавон Маҳмуднинг 750 йиллиги ва улуғ шоир ва таржимон Огаҳийнинг 190 йиллиги кенг кўламда байрам қилинди.

2003 йили Гафур Ғуломнинг 100 йиллиги муносабати билан шаҳар марказидаги шинам маданият ва истироҳат боғи унинг номига қўйилди ва шу боғда унга улуғвор ҳайкал ўрнатилди. Бугунги кунда биргина Тошкент шаҳрининг ўзида Бобур номида, Мирзо Улуғбек номида, Абдулла Қодирий номида, болалар шоири Зафар Диёр номида боғлар барпо этилган.

1995 йили вафо ва садоқат тимсоли бўлган таниқли ва севимли шоирамиз Зулфияхонимнинг табаррук 80 ёшга тўлган кунларига бағишланган тадбирда Президентимиз қуйидагиларни эътироф этди: *“Сиз замонамизнинг забардаст шоири ва жамоат арбоби сифатида Ўзбекистоннинг жарангдор овози бўлдингиз, деб айтсак, асло муболага бўлмайди. Жаҳон минбарларида янграган шеърларингиз — Шарқ аёлининг ақлу закоси, фазлу камолдан ноёб нишонадир”*.

1993 йил августда Тошкент шаҳрида Амир Темур ва Улуғбек ҳайкаллари очилди. Амир Темур таваллудига бағишлаб ўтказилган анжуманда Президентимиз қуйидагиларни айтиб ўтди: *“Буюк айём арафасида Темур бобомиз ҳайкалининг очилиши ўзига хос рамзий бир маънога эгадир... Мамлакатимизнинг марказида, қадимий ва гўзал пойтахтимиз — жонажон Тошкентимиз ўртасида қад кўтарган улуғ бобомиз сиймоси халқимизга фахр ва гурур баҳи этмоғи муқаррар!*

Бу сиймо мард, танти, ҳалол ва зайратли халқимизни бирлаштиришда, жипслаштиришда, иймон-оқибатли бўлишда, қудратли келажагимизни қуришда бизга янги-янги куч-қувват ва шижоат бағишлайди”.

1994 йили улуғ темурийзода, буюк аллома ва ҳукмдор Мирзо Улуғбекнинг 600 йиллиги юртимизда кенг нишонланди. Орадан кўп ўтмай 1996 йилни "Амир Темур йили" деб эълон қилиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони эълон қилинди.

XIV асрда мамлакатимиз шуҳратини жаҳонга таратган бу буюк шахс шарафига Парижда — Европанинг қоқ марказида Амир Темур ҳамда темурийлар даврининг улуғвор маданий ютуқларига асосланган кўргазма очилди.

Тарих хотираси, халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз худудининг холис ва ҳаққоний тарихини тиклаш миллий ўзликни англашни, таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш ва ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрин тутди. Тарих миллатнинг ҳақиқий тарбиячисидир. Буюк аجدодларимизнинг ишлари ва жасоратлари тарихий хотирамизни жонлантириб, янги фуқаролик онгини шакллантирмоғи зарур.

Бизнинг ўтмиш маданиятимиз бутун инсониятни ўзига ром этиб келаётган марказ бўлиб келаётганлиги тасодифий эмас. Самарқанд, Бухоро, Хива фақат олимлар ва санъат ихлосмандлари учунгина эмас, балки тарих ва тарихий қадриятлар билан қизиқувчи барча кишилар учун зиёратгоҳга айланган. Мустақиллик даврида ўзбек олимларининг куч-ғайратлари билан тарихимизнинг кўпдан-кўп ғоят муҳим саҳифалари, энг аввало, теуурийлар даври, XIX аср охири - XX аср бошлари тарихи янгидаи кашф этилди.

Миллий туйғу инсон учун табиийдир, чуики у ота-оналардан мерос килиб олинган ва бола ўз ота-онасига, бутун дунёга айтган биринчи сўзида ифодаланади. Ўз халқига, унинг аъналарига, тили ва маданиятига муҳаббат ва ҳурматни тарбияламасдан туриб, ҳақиқий инсонни тарбиялаш мумкин эмас. Ватанпарварлик, фуқаролар яқдиллиги — ёш ва мустақил Ўзбекистон давлати барпо этилаётган негиздир. Айни шу нарса жамиятни қайта ўзгартириш йўлидаги қийинчиликларни еиғиб ўтишга, ҳамжиҳатлик ва ҳамкорликка эришишда ёрдам беради.

II Боб. Мустақиллик – маънавий тикланиш ва юксалиш асоси.

2§. Миллий ғоя, мафкура, маънавият. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов асарларида маънавият назарияси умумметодологик асосларининг ишлаб чиқилиши.

Миллий ғоя - миллатнинг етакчи мақсади, *“халқни, миллатни бирлаштирувчи, йўлга бошловчи бамисоли бир байроқ”*.²¹ Бу мақсаднинг аниқ ифодасини Президент И.А.Каримов 2000 йил 8 июндаги “Фидокор” газетаси мухбири билан суҳбатида шундай баён қилади:

“Мамлакатимизда амалга оширилаётган янгиланиш ва тараққиёт сиёсатининг стратегик мақсади – ҳуқуқий демократик давлат ва бозор иқтисодиётига асосланган фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборат. Юртимизда истиқомат қилувчи барча инсонлар учун миллати, тили ва динидан қатъи назар, муносиб ҳаёт шароити яратиб бериш, ривожланган демократик мамлакатлардаги кафолатланадиган турмуш даражаси ва эркинликларни таъминлаш. Ва шу асосда Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида, муносиб ўрин эгаллашига эришиш”.²² Бунинг учун сиёсат соҳасида, иқтисодий ва маънавий йўналишларда нималар қилиш лозим эканлиги тўғрисида ҳам ўша суҳбатда батафсил жавоблар берилган. 2008 йили нашр этилган **“Юсак маънавият – енгилмас куч”** номли рисоласининг *“Мустақиллик – маънавий тикланиш ва юксалиш”* деб аталган иккинчи бобида Президент Ислам Каримов миллий ғоянинг янада мукаммал таърифини беради:

“Миллий ғоя деганда, аجدодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъзозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва умид-мақсадларини ўзимизга тасаввур

²¹ И.Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. Т.-«Ўзбекистон»- 1999, с. 89

²² И.Каримов. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-жилд. Т.-«Ўзбекистон»- 2000, с. 495-496

*қиладиган бўлсак, ўйлайманки, бундай кенг маъноли тушунчанинг мазмун-моҳиятини ифода қилган бўламиз.*²³

Дарҳақиқат, миллий ғоя 130 йиллик асоратдан қутулиб, мустақилликнинг ойдин йўлига чиқиб олган, ҳаётида эркинлик сари туб ўзгаришларни дадил амалга ошираётган миллатнинг бош мақсади, интилиши. Уни Юртбошимиз истиқлолнинг дастлабки йилларидаёқ бир жумлада ёрқин ифодалаб берган эди: *“Мустақилликнинг олий мақсади – ўзбек халқининг иззатини жойига қўйиш”*²⁴ Бу - ўз иззати ва қадрини билган миллат ўзини ҳам ҳўрлатиб қўймайди, ўзгаларнинг ҳам ҳўрматини жойига қўяди, дегани. Ўзбек доим жаҳон сахнасида ўзининг салмоқли мавқеига эга бўлиб келган халқ. Жаҳон тарихини холис варақлаган одам бунга амин бўлади. Айни шу сабабдан элимиз бағрикенглиги билан машҳур. Аму ва Сир оралиғида доимо турли элат, турли эътиқод вакиллари иноқ-иттифоқ яшаб келишган. Агар урушган бўлса, сулолалар урушган, ака-укалар тахт талашган, халқлар ёки миллатлар эмас. Аجدодларимиз қўшни халқлар маданиятига, турмуш тарзига эътибор билан қараган, ўзларидан мерос қолдирган ўлмас маънавий обидаларни турли тилларда яратишган. *“Ўз кучига ишонган халқнинг бағри кенг бўлади”*, дейди Президент.²⁵

Миллий мафкура миллатнинг фикр майдони, унинг асрий орзулари, келажак режаларининг муназзам бир ифодасидир. Маънавиятимиз анъаналаридан келиб чиқиб, тушуниб етишимиз лозимки, биз ишлатадиган “мафкура” сўзи совет даври тарғиботчиларининг тилидан тушмай келган “идеология” тушунчасининг айний таржимаси эмас. Мафкура - фикр майдони, уни хоҳ тор қолип қилиб олинг, хоҳ жаҳон цивилизацияси ва миллий маънавиятимиз қадриятларини уйғунлаштирувчи кенг тафаккур олами сифатида ёндошинг. Албатта, ҳар бир ижтимоий тоифанинг, сиёсий ҳаракатнинг, гуруҳнинг ўз мафкураси бўлиши мумкин. Бу табиий ҳолат. Аммо миллат мафкураси унинг таркибига кирувчи барча тоифалар ва

²³ И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008. С.71.

²⁴ И.Каримов. Асарлар. 1-жилд, с.107

²⁵ Ўша китоб, с. 107

гуруҳларнинг мақсад йўналиши, тафаккуридаги энг умумий томонларни бирлаштиради. Унинг аҳамияти ҳам шунда. **Элни Ватан манфаати бирлаштиради**, деган қутлуғ ибора бор. Миллий истиқлол мафкураси бизга эл-юртимиз, Ватанимиз олдидаги фуқаролик бурчимизни теран англаб етишимизга ёрдам беради, ёш авлоднинг ҳар бир вакилини ҳақиқий миллат фарзанди бўлиб улғайишига кўмаклашади. Миллий истиқлол мафкураси қонун моддаси кучи билан эмас, маънавий камолот орқали эришиладиган ҳидоят йўлидир.

Мустақилликнинг иккинчи йилида асосий қонунимиз қабул қилинди. Унинг иккинчи боби 12-моддасида “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас,” деб ёзиб қўйилган.²⁶ Етмиш йил тоталитаризм жабрини тортган халқимиз бу қониданинг қанчалик катта аҳамиятга эга эканлигини яхши тушунади. “*Узоқ ва яқин тарихдан яхши маълумки,-* деб таъкид этади Президент,*- бирон мамлакатда, бирон давлатда яккаю ягона зоя ёки мафкура ҳукмронлик қилар экан, бу жамият, бу давлат, албатта инқирозга юз тутади.*”²⁷ Чунки ҳаёт доимо ўзгаришда, ривожланишда. Инсон тафаккури, унинг интилишлари, олдига қўйган мақсадлари ҳам доимо ўзгариб, такомиллашиб боради. Шу сабабли унга ҳарқандай ғоявий, мафкуравий тазийқ ўтказишга уриниш акс таъсир кўрсатиши, нохуш оқибатларга олиб келиши табиий. Қолаверса, жамиятнинг ривожланиш жараёни ҳам ундаги етакчи тамойилларнинг вақти-вақти билан янгиланиб, ўзгача маъно, ўзгача таркиблар ҳосил қилиб туришини тақозо қилади. Ундаги ижтимоий тоифаларнинг мавқеи ва аҳамияти ҳам турли даврларда турли ҳолатда бўлади. Шунга мувофиқ сиёсий кучлар нисбати ҳам муайян ўзгаришларга учраши мумкин. Шундай экан, ҳеч қайси мафкура, жумладан, хатто миллий мафкура ҳам ҳаётий

²⁶ Ўзбекистон Конституцияси, Т.-«Ўзбекистон»- 1992, с.11

²⁷ И.Каримов. Асарлар. 8-жилд, с. 467

эҳтиёжлардан узоқлашиб, қотиб қолган ақида ҳолига тушмаслиги учун *“давлат мафкураси мақомига кўтарилмаслиги, айланмаслиги керак”*²⁸.

“Миллий истиқлол мафкураси халқимизга хос бўлган энг муқаддас туйғу ва тушунчаларнинг мужассам ифодаси бўлиши керак”,²⁹ - дейди Президент. Миллий мафкурани ўзлаштириш, бир томондан, тафаккуримизнинг миллий маънавиятимиз илдизларидан мунтазам озикланиб, қувват олиб туриши билан боғлиқ. Иккинчи томондан, жаҳон маданияти самараларидан баҳраманд бўлмаган, замон руҳини ҳис қилмаган одам ҳеч қачон миллий мафкуранинг моҳиятини яхши англаб ета олмайди. Чунки одам ўз қудратини тўғри белгилаши учун майдонга чиқиб, мардлар билан куч синаши керак. Шу икки жиҳатнинг уйғунлигига эришиш миллий мафкурани ҳар бир инсон руҳида воқеан шакллантириш бўлади. Асли миллий мафкура йўқ жойдан сунъий ҳосил қилинмайди, аллақандай кабинетларда ўтириб тўқиб чиқарилмайди. Бу ҳақиқатни Президент Ўзбекистон республикаси Фанлар Академияси умумий йиғилишида 1994 йил ёзида сўзлаган нутқидаёқ батафсил тушунтириб берган эди. Унда исломий қадриятлар, маънавий мерос, хусусан, Шарқ фалсафасини теран ўрганиш ҳақида сўзлаб, Юртбошимиз яқин ўтмишдаги қарамлик мафкурасидан халос бўлиш учун *“ўзимизнинг асрлар синовидан ўтган, улуғ аجدодларимиз бизга қолдирган миллий мафкура ва тафаккуримизни тиклаш, уни замонавий умумбашарий руҳ билан бойитиш вазифамиз”* эканлигини таъкидлаган эди.³⁰

Миллий мафкуранинг маънавиятга нисбати қандай? Бу нисбатни тўғри аниқлаш учун яна бир нарсани эътиборга олиш лозим бўлади. Мустақиллигимизнинг уч асосий жиҳати мавжуд. Сиёсий мустақиллик, иқтисодий мустақиллик, маънавий мустақиллик. Буларни бир-биридан жудо қилиб бўлмайди. Аммо ҳар бирининг ўзига хос масалалари ҳам бор. Биз уларни кейинроқ яна батафсил кўздан кечирамиз. Ҳозирча таъкидлаш

²⁸ Ўша китоб, с. 467

²⁹ Ўша китоб, с. 502

³⁰ И.Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996, с. 260

ўринлики, сиёсат, иқтисод ва маънавият соҳаларида бизнинг бугунгача эришган ютуқларимиз даражаси баробар эмас. Ундан ташқари ҳар бир соҳанинг моҳиятидан келиб чиқсак, миллийлик унсурининг салмоғида ҳам фарқ бор. Демак, дунё халқлари тажрибасидан биз ўрганишимиз, балки бевосита ўзлаштиришимиз керак бўлган нарсалар турли йўналишда турлича миқёсда бўлиши табиийдир. Шундай экан, миллий мафкурамиз тизимини фақат ёки асосан маънавий меросимизда мавжуд қадриятларга боғлаб қўйиш воқелик талабларига тўлиқ жавоб бериши қийин. Чунки мафкурамиз, яъни келажак режаларимизни белгиловчи ва аниқлаштирувчи мақсад йўналишларимиз тизимида юқорида санаб ўтилган ҳар уч йўналиш: сиёсат, иқтисод ва маънавият соҳасига оид муаммолар барчаси ўзаро уйғунликда қамраб олинади. Маънавият шулар ичида фақат бир йўналишдир. Албатта, жуда муҳим йўналиш, асли маънавият масалаларини ечмай туриб, на иқтисодий, на сиёсий вазифаларимизни тугал ҳал қилиб бўлмайди; аммо барибир уч йўналишнинг бири, холос. Иқтисод ёки сиёсат соҳаларидаги долзарб юмушларни ҳам ҳеч қачон, халқ маънавиятини талаб даражасида юксалтириб олиб кейин амалга оширамиз, деб орқага ташлаб бўлмайди. Бу соҳалар бир-бири билан олдин-кейин эмас, бир пайтнинг ўзида, тенг ривожлантирилиб бориладиган соҳалардир.

Дарҳақиқат, ўтмишимиз қанча буюк бўлмасин, келажакимизнинг улуғворлиги миллатнинг ҳар бир аъзоси, Ўзбекистон Республикасининг ҳар бир фуқароси ушбу келажакда Ватан равнақи, халқ фаровонлиги, инсон бахти тўқис таъминланиши учун қай даражада фаоллик кўрсата билиши ва бу фаоллигининг самаралари, унуми билан белгиланади. Бунинг учун эса имон ва илм, иқтидор ва истеъдод, ирода қудрати ва мақсад йўлида фидойилик, кенг дунёқараш ва эркин фикр керак. Агар қайси миллат ўзига мансуб ҳар бир инсоннинг барча ички имкониятлари, истеъдоди рўёбга чиқишига шароит яратмас экан, ҳар бир шахснинг ташаббуси кадр топмас экан, ҳар бир ёш қалбида билимга, тафаккурга, фаол яратувчиликка интилиш иштиёқи аланга олмас экан, миллат қамоли, мамлакат қудратининг юксалиши ҳақидаги гаплар оғизда қолиб кета

беради. Ҳар бир фуқаросининг бахти учун қайғурмаган жамият етук жамият бўлмайди. Шу сабабли мустақил юртимизда ўтказилаётган барча ислохотлар, қабул қилинаётган барча қонунлар руҳи шунга йўналмоқда. Жаҳондаги энг олийжаноб ва масъулиятли юмуш - дўстингни, ҳамкорингни, қўшнингни, хуллас, ўзга инсонни *“улуғ мақсадлар йўлида йўлдошлиқ қилишга кўндириш,”* - дейди Юртбошимиз.³¹

Тавҳид таълимоти “ваҳдатда касрат, касратда ваҳдат” ғоясига таянади. Ҳар бир инсон Борлиқ ҳақиқатининг бир жиҳатини ифодалайди, бутун инсоният фикри умумий маҳражга келтирилса, ҳақиқатга анча яқин келинади. Бу ғоя миллий маънавиятимиздаги етакчи ғоялардан бўлиб, айниқса, Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” достонида ёрқин ифодаланган. И.А.Каримов худди шу ғояни амалиётчи сифатида қуйидагича баён қилади: *“Ҳар қандай фикрни умумий фикрлар мажмуининг бир бўлаги деб ҳисоблаб, бундан керакли хулосалар чиқариш лозим”*.³²

Борлиқда биз билган ва билмаган дунёлар, биз билган ва билмаган шахслар(субъектлар), биз билган ва билмаган муносабатлар мавжуд. Шундай экан, биз Борлиқ ҳақиқати ҳақида умуман фикрламоқчи бўлсак, калаванинг учини топа олишимиз даргумон. Агар биз ниманидир аниқ тасаввур қилиб, ҳаётимизга бевосита татбиқ қилишни истасак, ўзимиз инсон эканмиз, ўз моҳиятимиздан келиб чиқишимиз, яъни инсон шахсини, унинг воқеъ эҳтиёжларини диққат марказига қўйиб, воқеликнинг аниқ мақсадлар сари йўналган моделини яратишимиз зарур.

Инсон моҳиятида асли яратувчилик етакчи ўрин тутати. Дунёнинг ободлиги инсоннинг яратувчилик фаолияти билан боғлиқ. Инсоният яратувчилиги билан барҳаёт, курашлари билан эмас. Демак, ҳар бир замон ва маконда жамият тараққиётини инсонларнинг фаол яратувчилиги белгилайди, аксинча эмас. Мустақиллик шароитида ниҳоят ушбу ўзак муаммо тўғри хал қилинди. Ҳаётга ёндошувда диққат маркази “жамиятга”

³¹ И.Каримов. Асарлар. 4-жилд, с. 69

³² Ўша китоб, с. 204

эмас, алоҳида инсонга қаратилди. Иқтисод соҳасида бу нарса айниқса яққол намоён бўлмоқда. “Жамият”га таянган тузум “ижтимоий” мулкнинг якка ҳукмронлигини ўрнатиб, хусусий мулкка эгаликни жиноят даражасида талқин этиб, қонун билан тақиқлаб қўйди. Фақат мустақиллик туфайли ҳар бир инсоннинг мулкни эркин тасарруф қилиш ҳуқуқи Конституциямиз асосида тўлиқ қайта тикланди, жумладан, эндиликда хусусий мулк барча бошқа мулк турларининг пойдевори сифатида қаралмоқда. Бу ўзгариш иқтисод соҳасида алоҳида инсон шахси биринчи ўринга чиқаётганлигини англатади.

Ҳақиқий халқ ҳокимиятчилигини мустаҳкамлаш, қонун устиворлигини таъминлаш, фуқаролар жамиятини шакллантириш йўлида олиб борилаётган ислохотлар эса сиёсат соҳасида алоҳида шахс мавқеини биринчи ўринга олиб чиқишга қаратилган. Сиёсат соҳасида эркинлаштиришни кенгайтириш режалари ҳам яна бир марта давлатимиз ва Президентнинг ушбу йўналишга устивор аҳамият қаратаётганлигидан дарак беради.

Президент И.А.Каримов доимо иқтисод, сиёсат ва маънавиятнинг уйғун ривожланиши зарурлигини таъкидлаб келади: *“Давлат қурилиши, иқтисодий ривожланиши жараёнлари маънавий камолот, юксак ахлоқийлик билан тўла уйғун бўлмоғи керак.”*³³ Чунки мустақиллигимизнинг уч таянчи - мустақил миллий сиёсат, иқтисодий қудрат ва халқ маънавияти бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Агар сиёсий мустақиллик бўлмаса, миллат аста-секин ўзлигини йўқота боради, иқтисодий мустақиллик бўлмаса, сиёсий мустақилликнинг замини мўрт бўлади. Аммо маънавий мустақиллик бўлмаса, миллатнинг ўзи бўлмайди. Фақат уларнинг ўзаро уйғун ривожини таъмин этилсагина, Ўзбекистон улугъ юрт сифатида жаҳон ҳамжамиятида ўз муносиб ўрнини эгаллай олади.

Иқтисод, сиёсат, маънавият тушунчалари бугунги кунда турли доираларда ҳар қадамда ишлатилмоқда. Бу масалага иқтисодчининг ўз қараши, сиёсатшуноснинг яна мустақил таърифлари бор. Аммо инсон ва жамият

ҳаётини уч йўналиш ёки уч соҳага ажратиб ўрганишнинг ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Аввало, Ўзбекистон Президентининг ушбу йўналишдаги мулоҳазаларини миллий маънавиятимиз анъаналари ва жаҳон фалсафий тафаккурининг турли оқимларига хос умумий жиҳатлар билан уйғунликда олиб, хулоса қиладиган бўлсак, инсон ҳаётининг бу уч йўналиши воқеликда ўзаро қанчалик мураккаб ва чатишиб кетган бўлмасин, уларни бир-биридан аниқ фарқ қилган маъқул. Чунки иқтисод, сиёсат ва маънавият инсоннинг Борлиқ билан турлича мустақил муносабатларига оид бўлиб, улардан ҳар бирининг манбаси ҳам, мақсади ҳам алоҳидадир.

Инсон ҳаётида маънавият соҳасининг мустақил аҳамияти алоҳида таъкидланиши, қолган соҳаларнинг ўзаро чегараларини ҳам қайта кўриб чиқишни тақозо қилади. Улардан, шартли равишда, **иқтисод йўналиши** деб номлаш мумкин бўлган биринчиси **инсон билан атроф табиат орасидаги амалий муносабатлардан иборат**. Бунинг асосида инсоннинг моддийлиги ётади. У моддий вужуд сифатида табиат билан доимий модда алмашув ҳолатида бўлади. Бунинг учун инсон ўзгалар билан ҳам мураккаб муносабатларга киришади. Аммо бу йўналиш доирасида инсонларнинг бир-бири билан муносабати бевосита улар орасидаги нисбатга қаратилган эмас, балки табиат билан модда алмашув муносабатларини ташкил этишга йўналгандир.

Инсонларнинг бевосита бир-бири билан муносабати ҳам ўз мустақил асосига эга. **Ҳар бир инсоннинг ўзга инсонлар билан бевосита муносабатларига** оид бўлмиш бу йўналишни, яна шартли равишда, **сиёсат** деб аташ маъқул кўринди. Бу муносабатлар нимада кўринади? Иқтисодий, яъни моддий таъминот билан боғлиқ муомалалар бевосита сиёсатга алоқаси йўқ, буни юқорида ҳам эслатдик. Соф сиёсат доирасида инсонлар аро муносабатлар охир-натижада **мавқе** ва **мақом** масаласига бориб тақалади. Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» достони воқеаларининг бошланғич тугуни айни шу мақом ва мавқе муаммосидан улгу олиши бежиз эмас. Агар инсонлар фақат «қорин тўйдириш» ташвиши билан

яшаганда, уларнинг ҳайвонлардан умуман фарқи бўлмас эди. Ва иқтисодий муносабатлар ҳам ўзга жонзотлардаги каби анчайин ибтидоий босқичда қолиб кетиш эҳтимоли бўларди. Айни мавқе ва мақом доирасидаги баҳс холис сиёсий муносабатларни вужудга келтиради. Макиавелли каби машҳур ғарб алломаларининг қарашларида ушбу соф ҳолда олинган сиёсат ўз аксини топган дейиш мумкин.

Аммо **инсон** нафақат табиат ва ўзга инсонлар билан муносабатга киришади, балки у **ўзининг Ҳаққа, Борлиқнинг моҳиятига нисбатини** ҳам билмоқчи бўлади. Инсон учун бу йўналиш ҳам ўта муҳим. Аввало, инсон бирор нарсага ишонмай яшай олмайди. **Имон**-этиқодсиз ҳаёт – бемаъни умргузаронлик, холос. Қолаверса, инсон **илмга**, яъни Борлиқни англаб етишга ўзида жуда кучли эҳтиёж сезади. Инсон Борлиқнинг моҳияти ҳақида муайян тасаввур ҳосил қилмай яшай олмайди. Яна инсон доимо олдига каттами-кичикми бир мақсад қўйиб, шунга интилиб, шу йўлда қандайдир фаолият кўрсатиб яшайди. Айтиш мумкинки, ҳайвон нуқтаи назаридан қараганда, инсон ўзини кўпинча бекордан-бекорга қийнайди. Масалан, Тохирнинг Зухрога ишқи, бу йўлдаги фидойиликлари физиологик эҳтиёжлар нуқтаи назаридан унча тушунарли эмас. Абу Али ибн Синонинг умрини илмга бахш этиши, Алишер Навоийнинг «Хамса» ёзиши ҳам моддиюнча «жайдари» фалсафа нуқтаи назаридан анчайин ошиқча ўзни қийнашдир. Аммо инсон маънавиятида **риёзат**, яъни муайян мақсад йўлида барча қийинчиликларни бўйинга олиш ниҳоятда муҳим ўрин тутди. Яна инсонда **меҳр**га эҳтиёж бор. Ўзгага меҳр кўрғазиш ва ўзгадан меҳр кўриш эҳтиёжи. Бу туйғуни ҳам фақат ғаразли мақсадларга боғлаш етарли бўлмайди. Албатта, моддиюнчилар айтиб ўтилган ҳар қайси маънавий эҳтиёжга ўзларича моддий замин топиб беришга ҳаракат қиладилар. Ҳозирча, бу масалалар юзасидан жиддий баҳс бошламай туриб, фақат бир нарсани қайд этиб ўтиш жоизки, инсон ҳаётидаги **учинчи йўналиш**, яъни **инсоннинг Ҳаққа, Борлиқнинг моҳиятига бўлган муносабатини** тан олмаслик инсоннинг ўзга махлуқотлардан аслий фарқини йўққа чиқаради ва охир-натижада инсон ҳаётини

маъносизлантиради. Чунки **инсон** моҳиятан **маънавий камолот имконига** эга бўлган ягона **моддий мавжудот**дир.

Албатта, таърифлаб ўтилган уч соҳа манфаатлари воқеликда ниҳоятда чатишиб кетган, ҳар қандай ҳодисада ҳар уч соҳа унсурлари учрайди. Бундан ташқари умуман мавжуд уч соҳадан бирининг муайян муддат ўзгаларидан орқада қолиши, оқсаши қолганларига ҳам салбий таъсир кўрсатиб, уларни орқага торта бошлаши ҳам табиий қонуният. Бироқ тарих ибрати ва мантиқ хулосаси шундан далолат берадики, **иқтисод, сиёсат, маънавият** йўналишларини бир-бирига бўйсундиришга, бирини-биридан келтириб чиқаришга уриниш ҳам яхши натижаларга олиб келмаслиги аниқ.

Хулоса.

Мустақиллик маънавиятининг бош мезони, асос-пойдевори масъулият туйғусидир. Ушбу туйғу, афсуски, кўпчилигимизда етишмайди. Бу масалада мустақилликнинг дастлабки қадамларидан барчага намуна бўлиб келаётган шахс Ўзбекистоннинг биринчи Президенти И.А.Каримов бўлиб, бу лавозимга илк сайланган кунларидан бери халқ маънавиятини юксалтиришга биринчи даражали эътибор қаратиб келмоқда. Ҳали шўролар тузуми тўла барҳам топмасидан 1990 йил 24 март Олий Кенгаш сессиясида Ўзбекистонда биринчи марта президент лавозими жорий этилиб, Ислом Абдуғаниевич Каримов ушбу лавозимга муносиб топилгач, Ўзбекистон Президентининг биринчи нутқидаёқ *“халқни маънавий юксалтириш, инсонни ахлоқий ва маънавий юксалтириш” масаласи* давлат раҳбарининг энг муҳим вазифаларидан эканлиги алоҳида таъкидлаб ўтган эди.³⁴ Маънавият деган сўзни юқори доираларда ишлатиш мутлақо урф бўлмаган ўша замонларда бу мутлақо янгича ёндошув, катта жасорат эди.

Миллий мустақиллигимизнинг иккинчи йилида Президент *“Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли”* рисоласини эълон қилди. Ушбу китобнинг алоҳида боби *“Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизлари”* деб номланди ва унда илк бор халқ маънавиятини ривожлантириш масалалари батафсил таҳлил этилди.³⁵

1995 йил феврал ойида илк бор кўппартиявийлик асосида ўтказилган эркин ва демократик сайловлар ҳосиласи бўлмиш Ўзбекистон республикаси биринчи чақириқ Олий мажлисининг биринчи йиғилишида Президент И.А.Каримов *“Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтисодий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари”* мавзуида катта маъруза қилиб, мамлакатнинг сиёсий ва иқтисодий ривожига оид муҳим масалалар билан бир қаторда миллатнинг маънавий тақомили йўналишида ҳам

³⁴ И.Каримов. Истиқлол ва маънавият. Т.-«Ўзбекистон»-1994, с. 65

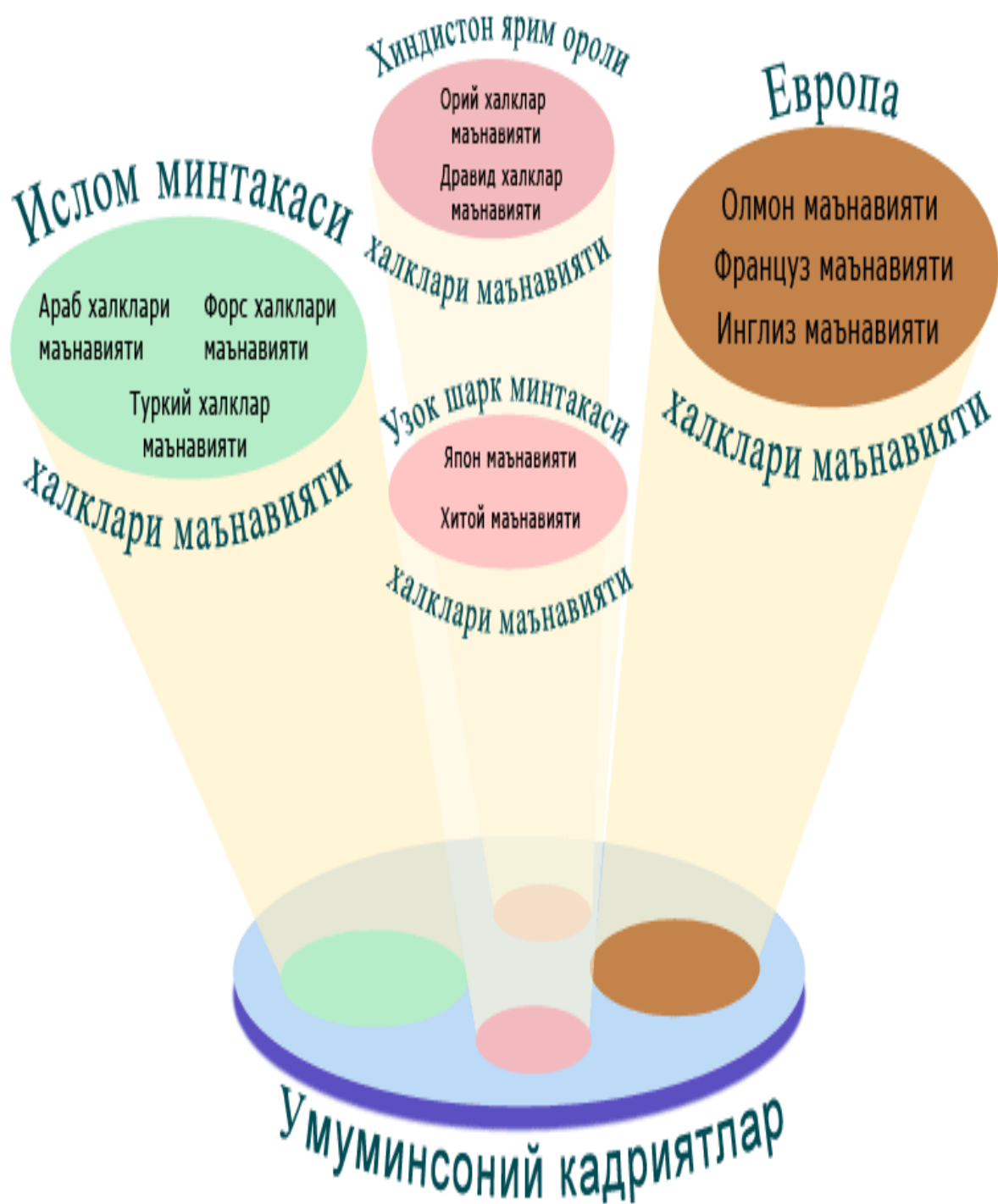
³⁵ И. Каримов. Асарлар. 1-жилд, с. 76-85

янгича ёндошувлар, долзарб муаммоларнинг пухта ўйланган ечимларини халқ намоёндалари муҳокамасига ҳавола этди. Маърузанинг *“Юксак маънавият - келажак пойдевори”*³⁶ деб номланган фаслида мустақилликнинг дастлабки тўрт йилида бу соҳада эришган ютуқларни тилга олиш баробарида келажак йўналишларни ҳам батафсил таҳлил этиб берди. *“Эндиги асосий вазифа,-деб фикрини изҳор этди юртбошимиз,-кишиларимизнинг мустақил фикрлашга ўрганиши, ўзига ишончининг орта боришидир”*³⁷. Бунинг учун ҳар биримиз *“босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб”, “буюк маданиятимиз томирларига, қадимий меросимиз илдизларига қайтиб, ўтмишимиздаги бой анъаналарни янги жамият қурилишига татбиқ этмоғимиз керак”*.³⁸

МАЪНАВИЯТ, МАДАНИЯТ ВА СИЁСАТНИНГ ЎЗАРО НИСБАТИ



УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ВА МИЛЛИЙ МАЪНАВИЯТ



Фойдаланилган адабиётлар.

Рахбарий адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., 2012.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., “Маънавият”, 2008.
3. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. Т., 1994.
4. Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. Т., 1998.
5. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996, с. 3-139, 178-189, 200-218, 240-246, 360-362.
6. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996, с. 37-38, 58-82, 119-121, 202-206, 249-264, 292-313.
7. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. Т.-«Ўзбекистон» -1996, , с. 3-54, 60-69, 74-85.
8. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд. Т.-«Ўзбекистон»-1996, с. 39-55, 58-91, 117-131, 156-187, 331-339.
9. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд Т.-«Ўзбекистон»- 1997, с. 145-150, 166-191, 207-217, 282-304.
10. Каримов И.А.. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. 6-жилд. Т.- «Ўзбекистон»-1998, с. 25-30, 31-41, 125-135, 262-267, 314-323.
11. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-жилд. Т.- «Ўзбекистон»- 1999, с. 79-102, 132-154, 183-257, 293-312, 324-346, 349-410.

Асосий адабиётлар:

1. "Маънавият ва маърифат" жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Т., 1996.
«Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳрири. Т., 1998.
2. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. Т., 1993.

3. Абу Хамид ал-Ғаззолий. Кимиёи саодат. Т., 2005.
4. Абу Хамид ал-Ғаззолий. Ихёу улум ид-дин. Илм китоби. Т., 2003.
5. Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. Баҳовуддин Балогардон (Мақомоти Хожа Баҳовуддин Нақшбанд), Т., 1993
6. Азизиддин Насафий. Зубдат-ул-ҳақойиқ. Т., 1995.
7. Алишер Навоий. Лисонут тайр. Т., 1991.
8. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 1-20 жилдлар. Т., 1987-2000.
9. Алишер Навоий. Хамса. Т., 1960.
10. Беҳбудий. Танланган асарлар. .Т., 1999.
11. Ғафуров И. Миллатнинг биллурланиши. Т., 1995.
12. Жабборов Ш. Маънавиятнинг фалсафий қирралари.//”Маърифат”. 1996
13. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев А. Ватан туйғуси. Т., 1996.
14. Имомназаров М.С. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар.Т., 1998
15. Имомназаров М.С. Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари. Т., 1996.

Қўшимча адабиётлар:

1. Абдурахмонов Ф. Мустақиллик ва миллий манфаатлар. Т., 1994.
2. Абилов Ў. Миллий ғоя. Маънавий омиллар. Т.-“Маънавият”-1999
3. Азизхўжаев А. Давлатчилик ва маънавият. Т., 1997
4. Аминов Б., Шодиев М., Расулев Т. Шарқона бозор фазилатлари. Т., 1996
5. Бобоев Ҳ., Норматов К. Миллий давлатчилик ҳақида. Т., 1999.
6. Бобомуродов А. Ислом одоби ва маданияти. Т., 1995.
7. Ватан ва миллат муқаддасдир. Т., 1996.
8. Ватан саодати. Т., 1998.
9. Ғайбуллоҳ ас-Салом. Эзгуликка чоғлан, одамзод. Т., 1997.
10. Ғайбуллоҳ ас-Салом. Эй умри азиз. Т., 1997.